

Landelijke Diaconale Dag 7 november 2020 - Erica Meijers

Breken en delen

Diaconaat als tafeldienst

Diaconaat verzet bergen: de diaconale praktijk is vitaal, breed en flexibel, dat is ook in deze maanden van Corona weer gebleken. Diaconale organisaties en plaatselijke diakenen signaleerden waar de pijnpunten van de maatregelen tegen Corona lagen en bereikten mensen die buiten het bereik van de overheid liggen.

Gelukkig zijn kerken zijn niet de enige die zich in de samenleving inzetten voor anderen; verschillende NGO's en overheidsinstellingen dragen bij aan een netwerk voor mensen in nood. Onder diakenen en diaconale werkers roept dit soms de vraag op: wat is nu het eigene van diaconaat?

Er bestaan veel definities van diaconaat. In Nederland wordt vaak deze gehanteerd, die in de handboeken diaconaat is gemunt. Diaconaat is “het handelen vanuit en door kerken en andere door het evangelie geïnspireerde groepen en bewegingen dat gericht is op het voorkómen, opheffen, verminderen dan wel mee uithouden van lijden en sociaal- maatschappelijke nood van individuen en van groepen mensen en op het scheppen van rechtvaardige verhoudingen in kerk en samenleving.”¹

Voor vanmiddag zou ik dit willen samenvatten in de drie P's: Profetie, Presentie en het Pannetje soep. Elk heeft zijn eigen kracht en zwaktes en is verbonden met een groot woord uit de christelijke traditie:

Profetie. Daarbij hoort het woord gerechtigheid. Hier gaat het om het “scheppen van rechtvaardige verhoudingen in kerk en samenleving”. In de praktijk roept dit vragen op over de verhouding tussen geloof en politiek, kerk en staat, activisme en burgerschap enz. Zonder de andere twee P's kan dit een bittere en verbeterde strijd worden, waarbij vooral gekeken wordt naar wat er niet goed gaat in de samenleving.

Presentie. Theologisch gezien is het belangrijkste woord hier verzoening, of, minder bijbels uitgedrukt: solidariteit. Presentie draait om het “mee uithouden van lijden en sociaal- maatschappelijke nood”: erbij zijn, trouw zijn. Een stukje met mensen meetrekken op hun weg, ook als er geen oplossing is. Zonder voorwaarden en doelstelling die binnen een bepaalde tijd moeten worden gehaald. Maar zonder de beide andere P's kan dit leiden tot moedeloosheid en radeloosheid. Want zal het ooit eens beter worden?

Bij het **Pannetje soep** hoort het Bijbelse woord barmhartigheid. Net als bij gerechtigheid en verzoening door we dit woord te kort door het te vereenzelvigen met het pannetje soep. De reflectie daarover verdient bij een andere gelegenheid meer aandacht. Het pannetje soep duidt hier vooral op “opheffen of verminderen” van acute nood. Onmisbaar, ook in deze tijden van Corona, waar diaconale vrijwilligers en professionals van alles bedenken om mensen te bereiken, voedsel uit te delen waar nodig, desnoods per bakfiets door de stad. Hoewel het helaas een noodzakelijk en misschien nog altijd ook het meest voorkomende onderdeel is van het diaconale werk, is het ook het meest controversiële. Het risico van paternalisme, symptoombestrijding. En de asymmetrie die er altijd is in diaconale verhoudingen wordt niet gerelativeerd maar versterkt, want de regels en voorwaarden worden bepaald door de uitdeler.

¹ Hub Crijns e.a., *Gerechtigheid en Barmhartigheid*, Kampen: Kok 2004; *Diaconie in beweging*, Utrecht: Kok Boekencentrum 2011; *Diaconaal Doen Doordacht*, Utrecht: Kok 2018.

Deze drie gestalten van diaconaat zijn elk waardevol en kunnen niet gemist worden. Maar wanneer ze los van elkaar en soms zelfs tegenover elkaar staan, ontstaan er scheve verhoudingen en raakt de balans zoek. Dan schiet diaconaat zijn doel van gerechtigheid en vrede voorbij. Hoe kunnen we zorgen voor een **vruchtbare wisselwerking** tussen deze drie aspecten?

Wat mij betreft is **diaconaat tafeldienst**. Een praktijk van breken en delen. De maaltijd is dan ook een grondvorm van diaconaat. Zij geeft het diaconaat haar eigen vorm en richting. Ik zal dat verder toelichten door achtereenvolgens de volgende zaken met u te bespreken:

1. Kerk als tafelgemeenschap
2. Diaconaat en Avondmaal
3. De diaconale Cirkel
4. Vragen voor de praktijk.

I. Kerk als tafelgemeenschap

Voedsel en Maaltijden spelen zoals overal in het leven, ook in de bijbel een belangrijke rol; geen wonder, er is geen leven zonder eten. Het is zowel een alledaagse noodzaak als een manier om je leven vorm en betekenis te geven.

Er zijn talloze verhalen rond voedsel, vanaf de appel in de tuin van Eden, de ongezuurde broden voor de vlucht uit Egypte, het manna en de kwartels in de woestijn, enzovoort. De gastvrijheid voor gasten gaat altijd gepaard met een maaltijd, denk aan Abraham en Sara die de vreemdelingen die hen de geboorte van een zoon aankondigde een maaltijd voorzetten, denk aan het kruikje olie waarmee Elia een weduwe en haar zoon hielp om te overleven.

Ook Jezus eet vaak en veel. Vooral in het Lukasevangelie is hij ofwel op weg naar een maaltijd, komt hij er vandaan of ligt hij net aan. We kennen meerdere varianten van het verhaal van de wonderbare spijziging, we kennen de gelijkenis van de mens die een feestmaal aanrichtte en toen de genodigden niet kwamen iedereen van de straat haalde... Jezus vertelt dat verhaal terwijl hijzelf aan tafel aanligt en zijn disgenoten iets wil duidelijk maken over het Koninkrijk van God. Veel van de verhalen over maaltijden in de evangeliën verwijzen naar het Koninkrijk van God en hoe het er daar aan toegaat.

Zelfs de Opgestane eet; bij het breken van het brood herkennen de Emmaüsgangers de Heer. Als hij aan de discipelen verschijnt toont hij niet alleen zijn wonden om hen ervan te verzekeren dat de Opgestane dezelfde is als degene die heeft geleden en is gekruisigd. Hij vraagt hen ook iets te eten en verorberd een stuk geroosterde vis. Zo wordt onomstotelijk duidelijk dat geen geest aan hen verschijnt, maar de Levende zelf. Zozeer hoort het voedsel, de lichamelijke noodzaak om te eten, bij menszijn. (Lk 24) Die verhalen kunnen natuurlijk stuk voor stuk verder worden bestudeerd om meer te leren over de rol van voedsel en tafelgemeenschap in de christelijke traditie. Ik wil nu alleen kort op enkele kernzaken wijzen rond voedsel en tafelgemeenschap.

Ik noemde al het Koninkrijk Gods. Maaltijden en voedsel, kunnen verwijzen naar de wereld die we verwachten en waarop we hopen en getuigen zo van het materiele en lichamelijke aspect van het Koninkrijk.

Samen eten is gemeenschap: eten gaat niet alleen maar over het vullen van je maag om in leven te blijven. Het eten moet geproduceerd, verdeeld en klaargemaakt worden en alleen dat is al een collectieve onderneming. Voedsel is een kwestie van relaties: economische, sociale en spirituele relaties. En als het eten gedeeld wordt, gaat dat vaak gepaard met ontmoeting en gesprek.

Het is dan ook geen wonder, dat de kerk is begonnen rond de maaltijd: Tijdens de maaltijd ontmoetten de volgelingen van Jezus elkaar, daar vertelden ze de verhalen over wie hij was en wat hij ons leerde. Aan tafel werden de onderlinge relaties vormgegeven en de onenigheid uitgevochten. Het boek Handelingen kan daarvan getuigen (Handelingen 11 bijv.) Zo kreeg de kerk vorm. En zoals Jezus zelf aan tafel duidelijk maakte waar zijn missie om ging, zo herdachten en herdenken de mensen van de weg aan tafel het leven en sterven van Christus. In haar kern is de kerk een eetclub.

De christelijke traditie is niet uniek in haar aandacht voor voedsel en samen eten. Alle grote religies krijgen mede vorm door de manier waarop ze eten, wat ze eten en wat niet. Ook in het seculiere leven bestaan er tal van rituelen rond voedsel en maaltijden. Voedsel verbindt ons met de kern van leven: voedsel is geborgenheid en vertrouwen, vanaf de allereerste dagen van ons bestaan. Honger is uitsluiting en angst. Wie als baby of kind niet genoeg te eten kreeg, houdt vaak een leven lang een gevoel van onveiligheid en onzekerheid.

Dit alles sluit nauw aan bij het woord diaconia:.. We kennen het als dienen, maar dat dienen vond zovaak aan tafel plaats dat de tafel in het woord altijd meeklonk. 'Aan tafel bedienen' is dan ook een adequate vertaling. In de loop van de geschiedenis is die relatie tot de tafel verloren gegaan. Dat is een gemis. Want via de tafel is het diaconaat verbonden met het hart van de kerk. En misschien zou serveerster wel een beter woord zijn dan diaken. Het latijnse woord *servare* - dienen - is er nog in herkenbaar. Het maakt de relatie tot de tafel meteen duidelijk en zegt ook iets over de rol die we als diakenen aan die tafel hebben te spelen.

Bovendien: serveerster is een vrouwelijk woord en dat past goed in de kerkelijke praktijk waar de diaken vaak een vrouw is, en in een wereld waar zowel de productie als het bereiden van voedsel vaak in de handen van vrouwen ligt.

Allereerst een serveerster van Jezus, aan de maaltijd van Christus, waar hij gastheer is.

Avondmaal en diaconaat

Diakenen hebben dus een belangrijke taak aan de tafel van de Heer. Het diaconaat ontspringt aan het avondmaal, gaat er vandaan en keert er steeds weer naar terug. Maar vaak is de verbinding tussen avondmaal en diaconie niet zo duidelijk. De diaken doet de collecte, zet alles klaar voor het avondmaal, maar wat heeft dat nu te maken met de andere taak, het lenigen van de nood in de samenleving en in de eigen gemeenschap?

Het lijken vaak twee losse taken. De diaken wordt vaak niet zozeer gezien als serveerster, maar eerder als klusjesvrouw of klusjesman, die heel veel praktische dingen oppakt die in de kerk moeten worden gedaan. Het klaarzetten van avondmaal lijkt dan ook zo'n klusje. Maar de verbinding tussen die twee is in werkelijkheid veel dieper, al is het niet vreemd dat we dat enigszins uit het oog verloren hebben. In de geschiedenis van de kerk zij beide om heel vele verschillende redenen uit elkaar gedreven en gegroeid. Een van de redenen is het volgende: naarmate het avondmaal lossier kwam te staan van de alledaagse maaltijd en meer tot een symbool werd, een ritueel, waarbij het brood dus niet meer bijeengebracht werd door alle mensen die naar de tafel kwamen, maar al van te voren door de priester werd klaargezet, kwam er een proces van vergeestelijking en individualisering op gang waardoor diaconaat en eucharistie verder bij elkaar vandaan kwamen te liggen.

Maar er zijn tal van manieren waarop avondmaal en diaconaat met elkaar verbonden zijn. (*Anamnese*) Net als in het diaconaat is in het avondmaal het lichaam en het materiele belangrijk, – God is mens geworden. een mens van vlees en bloed, met een lichaam dat kwetsbaar was en hongerig kon zijn. En dat dat in het geval van Jezus ook vaak was, want God is niet zomaar een abstract mensen geworden, maar een mens in de marge, een lijdende mens, een slaaf (Filippenzenbrief). Dat wordt uitgedrukt in het breken van het brood. De eeuwig is erbij, hij is **present** waar mensen breken en gebroken worden.

Dat is misschien wel de kern van de verbinding diaconaat en avondmaal: **in het brood dat we breken verbinden we ons met Christus en door hem met wie lijden in deze wereld.** Als disgenoten van Christus kunnen we niet onverschillig zijn. Gedenken is een daad, die we elke dag vorm en betekenis geven in het diaconaat. (MT 25)

Het breken van het brood is bovendien een **profetische** daad van verzet tegen het feit dat het lijden nog altijd doorgaat: door Jezus lijden en sterven te gedenken, verzetten we ons tegen het onzichtbaar maken van allen die lijden en verbinden ons met hen, in alle gebrokenheid. Zoals de opstanding niet alleen maar over Jezus zelf gaat, maar ook ons betreft, zo was ook zijn lijden geen unieke aangelegenheid die alleen Christus betrof. Door het brood te breken verbinden we ons met Christus en door hem met allen die vandaag in de marge van de samenleving zijn, niet gehoord en gezien worden, wiens lijden in de vergetelheid zou verzinken zoals dat van Jezus zou zijn vergeten als de gemeenschap van zijn volgelingen het niet levend gehouden had aan tafel, iedere dag of iedere week. Het zichtbaar maken van mensen in de knel en het op de agenda zetten van problemen die onze samenleving in de weg staan van recht en vrede, is inbegrepen in het breken van het brood.

(*Eschaton*) Door het lijden te zien en zichtbaar te maken, en door ruimte te maken voor de pijn, komt verlangen vrij naar een andere werkelijkheid, opent zich het zicht op het feestmaal van God zelf. Als er een maaltijd is die naar Gods Koninkrijk verwijst, dan is het wel het avondmaal. Hier heerst geen schaarste, maar overvloed. Niemand kan hongerig of in verlatenheid opstaan van de tafel van de Heer. Hier worden we gevoed, ontvangen we vertrouwen, troost en geborgenheid en moed om het verwachten vol te houden en vorm te geven in het leven van alledag: om **present** te zijn waar geleden wordt, **profetisch** te spreken met het oog op Gods komende Rijk en in de erkenning dat lichaam en geest onverbreekelijk verbonden zijn in het brood, of in de **pannetjes soep** te delen.

Want we zijn zelf een gemeenschap van imperfecte mensen, gebroken soms, vermoeid en beschadigd. Het gaat niet alleen om de anderen, we staan zelf op het spel. Want met Jezus zitten allen die lijden aan onze tafel aan. Rond de tafel zijn wijzelf in lichaam en ziel betrokken bij het gedenken en verwachten. Het avondmaal wordt wel eens teveel als louter een zaak van individueel heil gezien; de verbinding met anderen mag niet ontbreken. Maar dat betekent niet dat het wel degelijk ook om onszelf staat. Ons eigen geloof en ons eigen leven staat op het spel. Aan de tafel van de Heer kijken we elkaar aan en worden de relaties tussen ons veranderd, al is het soms maar voor even. We zijn gasten van Christus, onze tafelheer. Daardoor breken en delen we als gelijken. Niemand staat boven een ander. Dat helpt ons bestaande verhoudingen te relativiseren. Aan de tafel van Christus staat niemand boven een ander. Dat biedt ruimte om relaties die moeilijk zijn of helemaal vastgelopen even in een ander licht te plaatsen. Daardoor ontstaat zicht op de mogelijkheid van verandering. Zo leert het avondmaal ons te hopen en geloven dat lijden, kwaad en dood niet het laatste woord hebben. Uit die hoop leeft ook het diaconaat.

Na het breken van het brood en het delen van de vrucht van de wijnstok gaan we de wereld in. Beter kun je zeggen: Brood en wijnen breken uit de eigen kring, want het is brood voor de wereld. De eetclub van Christus heeft deuren die wagenwijd open staan.

De diaconale cirkel

De conclusie moet dan ook zijn dat het diaconaat geen aparte afdeling van de kerk is, maar een perspectief op de wereld en een praktijk in de wereld vanuit de Tafel van de Heer.

De diakenen en diaconale vrijwilligers en professionals zijn de motor van de cirkel die zo ontstaat. Hun taak is te delen en breken met mensen in nood en hun perspectief - ervaringen en verhalen - weer terug te brengen de kerk in, terug aan de tafel, zodat zij zichtbaar worden. Zo blijft de tafel

van de Heer levend en relevant in de wereld van vandaag. Zo blijft ons gedenken en vieren een levend gedenken en vieren. De diaken is geen toeschouwer of weldoener, maar een serveerster én gast aan de tafel van de Eeuwige. Die cirkel zal blijven doorgaan, tot de dag van het Koninkrijk aanbreekt.

De profetie, de presentie en het pannetje soep kunnen niet zonder elkaar, net zo min als diaconaat en liturgie, dienen en vieren, zonder elkaar kunnen.

Aan tafel! Praktische vragen

Diaconaat is tafeldienst. Een maaltijd is daarom een geschikte manier om het diaconale werk vorm te geven. En dat gebeurt ook volop. Diaconaat zonder het delen van voedsel en het delen van maaltijden aan tafels, is ondenkbaar.

In Coronatijd lijkt het lastig/onmogelijk. Maar diakenen zijn creatief, zijn gewend aan crises en goed in improvisatie: er zijn altijd nieuwe vormen mogelijk.

En als dat niet lukt, probeer dan eens naar je diaconale werk te kijken vanuit het perspectief van de tafel.

Die tafel zelf verandert al het perspectief op diaconaal werk. De blik is minder op de nood zelf en meer op de onderlinge relaties gericht, op de gemeenschap. Diaconaat als tafeldienst kan geen eenrichtingsverkeer zijn, want de serveerster is zelf ook gast aan tafel!

Komend van de tafel van de Heer, schuiven zowel de profetie, de presentie als de pan soep aan de diaconale tafel aan. Als een van deze drie afwezig is, raakt het diaconale werk uit balans. Het tafelgesprek tussen deze drie moet steeds gaande gehouden worden.

Dat kan met behulp van **vier simpele vragen** - de antwoorden zijn dat meestal niet. Ze zijn op geen enkele plek hetzelfde. Ik zou u willen uitnodigen naar uw diaconale werk te kijken vanuit deze tafelvragen, ook als het om andere projecten gaat dan maaltijden:

Hoe verhouden ze drie P's zich tot de drie W's? (en één H) WIE

ETEN?

Bij de vraag met wie we eten (of anderszins van doen hebben) gaat het vooral om de **profetie** als de **presentie**. Om de politieke en morele vragen zou je kunnen zeggen. Wie is welkom aan tafel en wie niet? Wie beslist dat? Hebben alle mensen rond de tafel zeggenschap over hoe het er aan tafel aan toe gaat? En natuurlijk: wie zijn de mensen met wie we eten/ of werken? Welke verhalen brengen zij mee aan de tafel? Krijgen zij de aandacht die ze verdienen? Is er ruimte voor ieders ervaringen?

WAT ETEN WE?

Het wat lijkt vooral over het **pannetje soep** te gaan. Maar de **profetie** schuift hier ook aan, want : voedsel is zowel heel persoonlijk als heel politiek. Ons dagelijks brood, rijst of roti etc, brengt mensen samen rond de tafel, maar kan mensen ook diepgaand **verdelen**. Denk bijvoorbeeld aan de discussies rond de toekomst van onze landbouw. Kreeg de boer die het voedsel verbouwde een eerlijke prijs? Werd het op een duurzame manier geproduceerd?

Wat telt meer? Maar ook: wie heeft het eten ingekocht en klaar gemaakt? Onder welke omstandigheden? Als het om het 'wat' gaat, zijn de betrokkenen vaak niet fysiek aanwezig, degene die het graan voor het brood heeft verbouwd, zit zelf niet aan tafel. Toch is het eten zelf is een uitdrukking van de economische en ecologische relaties die het hebben geproduceerd. Juist daarom is het van belang de mensen die daarvoor verantwoordelijk zijn en die daarbij betrokken zijn, zichtbaar te maken.

WAAR ETEN WE?:

In kerkelijk verband of in de publieke ruimte, in een opvanghuis of een verpleeghuis? En staat de tafel in een rijke of arme buurt, in een superdiverse stad of een dorp dat kampt met aardbevingen? Het maakt verschil. Heeft je tafel een relatie met de plek waar hij staat? En hoe ziet die relatie eruit? Hoe beïnvloedt dit het wie en het wat? Het vraagt om een proces van exposure om deze vragen te verkennen, en vandaaruit je tafel of je diaconale project vorm te geven.

HOE ETEN WE?

Dit gaat over onze tafelmanieren. Vaak zijn we ons niet bewust van onze gewoontes en verwachtingen zijn, want die hebben we van kinds af meegekregen. Het is zinvol bewust te kijken naar onze culturele eigenaardigheden. En wat is de cultuur van je tafel of van je werk? Maakt die het wellicht moeilijker voor anderen om aan te schuiven en zich welkom te voelen? Eten we met mes en vork, met alleen een lepel of met een van onze handen? Als je in interreligieus verband aan tafel zit, open je dan de tafel met gebed en hoe doe je dat?

Maar het gaat ook om ons gedrag aan tafel: Wie schept de soep op en snijdt het vlees aan? Wie heeft het hoogste woord of zit op de beste plek? Hoe begroeten we elkaar? De presentie, het pannetje soep en de profetie spreken hier alle drie hun woordje mee.

Diaconaat als tafeldienst brengt een stortvloed aan vragen met zich mee. Ze draaien allemaal om het exploreren van de relaties rond de tafel, de zichtbare en de onzichtbare. Om het evenwicht te bewaren tussen de drie dimensies van diaconaat: profetie, presentie en de pan soep, is dit tafelgesprek onmisbaar.

Diaconaat is tafeldienst: het ontspringt aan de Tafel van de Heer en gaat al brekend en delend de wereld door, om steeds weer terug te keren bij de bron en zich daar te voeden met de verwachting van Gods Rijk van vrede en recht. En soms gebeurt er dan iets en worden onze tafels, waar ze ook staan, tekens van het feest van Gods tafel, waar alle mensen het leven in al zijn volheid kunnen genieten.